

HET LEGER ALS SMELTKROES VAN DE NATIE ? ¹

RICHARD BOIJEN*

HET LEGER, WAARMEE - IN THEORIE ALTHANS - ALLE SOCIALE EN REGIONALE GROEPEN VAN DE BEVOLKING IN CONTACT KOMEN, BESCHOUWDE ZICH ALS DE INSTELLING BIJ UITSTEK OM VLAMINGEN EN WALLEN TOT BELGEN OM TE SMEDEN. ONDERSTAAND ARTIKEL ONDERZOEKT OF HET LEGER DAARIN GESLAAGD IS EN WELKE DE OORZAKEN WAREN VAN DAT AL DAN NIET SLAGEN.

I. Het leger als kweekschool voor een eentalig België.

Van bij het ontstaan van de Belgische staat in 1830 beschouwde het nieuwe leger zich als de vrijwaarder niet alleen van het pas opgerichte land en van zijn onafhankelijkheid, maar ook van de nationale idee. Dergelijke rol voor het leger was geen typisch Belgisch fenomeen, want universeel beschouwde de krijgsmacht dit als haar belangrijkste opdracht. Derhalve moesten niet alleen de verdediging der grenzen en eventueel de interne orde en veiligheid gewaarborgd worden, maar dienden de nieuwe Belgen ook een eigen fierheid, gebaseerd op een roemrijk verleden, op te bouwen. Ook hier zag het leger voor haar, naast en samen met andere instanties, een grote rol weggelegd. Belangrijke hulpmiddelen hierbij waren allerlei uiterlijkheden: het gebruik van de Belgische vlag en het volkslied, koninklijke erewachten, afleggen van eed van trouw, defilés, vlaggenroeten, oprichten van standbeelden voor vaderlandse helden, kortom ervoor zorgen dat het devies 'Vorst en Vaderland' geen ijdele woorden waren.

Het militaire onderwijs, en dan vooral de geschiedenislessen, waren ideale middelen hiertoe. In 1849 schreef de toenmalige minister van Oorlog en vertrouwensman van zowel Leopold I als Leopold II, generaal F. Chazal (een Fransman van geboorte, die zich 'Belg' voelde en alles deed om het België dat hij helpen uitbouwen had, prestige te geven) een wedstrijd uit voor schoolboeken voor de Regimentsscholen en de Compagnie voor Troepskinderen. Wat de geschiedenisles de leerling moest bijbrengen drukte hij als volgt uit: "*inspirer l'amour de son état, l'attachement à la patrie, au Roi, aux institutions et à ses chefs; elle présentera de nombreux exemples à l'appui des principes que l'on cherche à inculquer dans l'esprit et le cœur des militaires*" ². Belangrijke hogere officieren als Eenens, Brialmont, Goethals, Renard en Guillaume zouden in hun geschriften de Belgische militaire geschiedenis met die bedoeling blijven vereren. De aanwezigheid

1 Voor de algemene achtergrond zie: R. BOIJEN, *De taalwetgeving in het Belgische leger (1830-1940)*, Brussel, 1992; L. DE VOS, "De smeltkroes. De Belgische Krijgsmacht als natievormende factor, 1830-1885", in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1984 (XV) nr. 3/4, p. 421-460; H. VAN VELTHOVEN, "Het Belgisch leger en het nationaliteitsvraagstuk, 1830-1914", in P. LEFEVRE en P. DE GRUYE (red.), *Van Brialmont tot de Westeuropese Unie*, Brussel, 1988, p. 71-85; E. WANTY, *Le milieu militaire belge de 1830 à 1914*, Brussel, 1957; ID., *Le milieu militaire belge de 1914 à nos jours*, Brussel, 1989.

2 L. DE VOS, *op.cit.*, p. 438.

van een ‘stand militaire geschiedenis’ op de Wereldtentoonstelling van 1910 moet ook in dat licht worden gezien ³.

Naast het uiterlijk vertoon, nam het leger ook de taak op zich om mentaal ‘Belgen’ te vormen. Gezien de specifieke taaldualiteit van België, beschouwde het zichzelf als het cement van de natie. Tijdens hun legerdienst zouden de Vlamingen en de Walen elkaar beter leren kennen en bijgevolg leren waarderen en aldus België eendrachtiger en sterker maken. Het leger zou deze rol van ‘smeltkroes’ zeer ernstig nemen ⁴. Vlamingen en Walen zouden in het leger tot Belgen (moeten) omgesmolten worden. In zijn in 1851 gepubliceerd eerste deel van een geschiedenis van België, verheerlijkte kolonel B. Renard de oeroude ‘Belgische deugden’ en hield hij een vurig pleidooi voor het harmonisch samenleven van Vlamingen en Walen ⁵. Maar daar zou het schoentje gaan nijpen.

Nog tijdens de gevechten met de Nederlandse troepen en nog vooraleer de Belgische onafhankelijkheid een voldongen feit was, had het Voorlopig Bewind twee besluiten uitgevaardigd waardoor het Frans de absolute heerschappij in het leger kreeg. Art. 3 van het Besluit van 16 oktober 1830 bepaalde dat het Frans de officiële commandotaal van het leger zou zijn. Op 27 oktober werd door een nieuw artikel bepaald dat het Frans ook de taal van de administratie zou worden. Het Voorlopig Bewind bepaalde eenvoudig dat het Frans de taal was “*la plus généralement répandue en Belgique*” ⁶. Het ging daarmee voorbij aan het feit dat zulks enkel gold voor de begoede en heersende klasse en niet voor het gewone volk. Zo bestond het leger uit een meerderheid van Vlaamse, Fransonkundige soldaten, bevolen en bestuurd in een taal die zij niet kenden. De meerderheid van de officieren sprak inderdaad geen of slechts gebrekkig Nederlands, of wat erger was en veelvuldig voorkwam, kende die taal wel maar minachtten ze en weigerden ze te spreken.

Van bij het begin was de poging om via het leger ‘Belgen’ te vormen hierdoor zwaar gehypothekeerd en op lange termijn gedoemd om te mislukken. De tweetaligheid die het leger voorstond was een tweetaligheid in één richting : Vlamingen moesten Franssprekende Belgen worden. Aanvankelijk kwam hier van Vlaamse zijde geen protest

3 Uit die stand zou de toenmalige luitenant Louis Leconte het Koninklijk Museum van het Leger en van de Krijgsgeschiedenis uitbouwen.

4 Hetzelfde vindt men in Canada terug waar voor het dogma van eenheid van bevel en eenheid van legerstaat, de eisen van de Franstalige minderheden pas in de zeventiger jaren van deze eeuw in het leger erkend werden. De Frans-Canadese auteurs J. PARISEAU en S. BERNIER konden voor het eerste deel van hun studie over de taalproblematiek in het Canadese leger geen betere titel vinden dan: *Le spectre d'une armée bicéphale* (Ottawa, 1987).

5 B. RENARD, *Histoire politique et militaire de la Belgique. Etudes et recherches sur la nationalité du peuple belge depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Brussel, 1851. Een tweede deel is nooit verschenen.

6 *Pasinomie*, 3e serie, 1, Brussel, 1837, p. 37-38, 52.

- Met de oververtegenwoordiging van Vlamingen aan het IJzerfront (in werkelijkheid bereikten ze maximaal 70 %) worden de na-oorlogse taaleisen kracht bijgezet. (AMVC, Antwerpen)

tegen. Zo is het opvallend dat het Vlaams eisenpakket, dat in het Vlaams petitionnement van 1840 aan het Parlement voorgelegd werd, het leger negeerde. De Vlamingen die naar het leger gingen (tot aan de afschaffing van het lotelingensysteem met de daaraan verbonden mogelijkheid om zich gemakkelijk te laten vervangen, was dat in feite het proletariaat) ondergingen de verfransing gelaten en/of wisten niet beter. Het leger was de voortzetting van het dagelijkse leven waarin zij als Vlaming tweederangsburgers waren.

Door de overheid werd dit dan geïnterpreteerd als waren de Vlamingen tevreden met de toestand. Daarenboven kregen zij, zo was toch de redenering, in het leger de kans om wat Frans te leren en konden ze zo naderhand hoger op de maatschappelijke ladder klimmen. Herhaaldelijk werd gewezen naar die enkele “*purs Flamands*” die het ver gebracht hadden. Bij de bespreking over de Organieke Wet voor de Militaire School van 18 maart 1838⁷ was weliswaar bepaald dat “*les éléments de la langue flamande*” tot de verplichte vakken van de officierenopleiding gingen behoren, maar veel was het niet.

⁷ *Moniteur belge*, 25.11.1837 en 27.01.1838.

II. De eerste grieven

De eerste felle aanklacht tegen de taaltoestand in het leger kwam van de in 1856 door de katholieke regeringsleider Pierre de Decker opgerichte *Vlaamsche Commissie*, meestal Grievencommissie genoemd. In de subcommissie betreffende het leger legden Snellaert en Conscience een vernietigend rapport over de situatie neer. De voorzitter van de commissie, de uit Waals-Brabant afkomstige advocaat en journalist L. Jottrand, stelde als remedie voor de oprichting van eentalige regimenten. De vrees dat hierdoor het principe van de eenheid van commando afgebroken werd en het leger aldus verzwakt zou worden, werd door Snellaert van tafel geveegd: in Waterloo voerde Wellington een leger aan, waar vier talen gesproken werden. Nochtans overheerste ook de idee van de Belgische eenheid en om het versmelten van Vlamingen en Walen te bevorderen werd tevens voorgesteld de Vlaamse regimenten in Wallonië te kazerner en de Waalse in Vlaanderen⁸.

Het uiteindelijke verslag, vooral m.b.t. het leger, werd door de nieuwe regeringsleider Charles Rogier als een kaakslag ervaren: het verslag wou volgens hem teruggrijpen naar de hatelijke toestanden van het Verenigde Koninkrijk en veroordeelde de stichters van de Belgische staat, waaronder ook Rogier zelf. De minister van Oorlog, generaal Berten, viel uit de lucht. Er waren geen misbruiken, de commissie zag het gans verkeerd: "*Le rapport de la commission flamande expose une série de griefs non fondés contre l'armée, et propose de remédier à des abus qui n'existent point, par des moyens qui donneraient naissance à des abus réels*"⁹. Daarmee konden de Vlamingen het stellen. Ook voor Charlier was de kous af: op 30 mei 1859 verklaarde hij niets meer te willen horen van de Vlaamse kwestie, omdat ze, wat hem betrof, opgelost was¹⁰.

Tegen de besluiten kwam ook verzet van de Franstalige Brusselse liberaal Louis Hymans, maar bij de Vlaamsgezinden was er evenmin eensgezindheid. De aanbevelingen m.b.t. het leger kwamen bij velen over als onrealistisch. De liberale historicus en hoogleraar Paul Fredericq bestempelde ze als 'minder praktisch'¹¹, maar als liberaal propagandist kon hij moeilijk iets verdedigen wat door de katholieken naar voren gebracht was en door de liberalen bestreden werd¹².

8 *Vlaamshe commissie. Instellingen, beraadslagingen, verslag*, Brussel, 1859. Voor een treffende analyse en beoordeling: L. WILS, *Kanunnik David en de Vlaamse Beweging van zijn tijd*, Leuven, 1957, p. 261-279.

9 *Documents Parlementaires, Chambre*, 1858-1859, doc. 123 (23.05.1859).

10 A. PRAYRON-VAN ZUYLEN, *De Belgische Taalwetten*, Gent, 1892, p. 168-169.

11 Reacties in het Vlaamsgezinde kamp: L. DE VOS, *Het effectief van de Belgische Krijgsmacht en de militiewetgeving, 1830-1914*, Brussel, 1985, p. 214; P. FREDERICQ, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, I, Gent, 1906, p. 69.

12 L. WILS, *op.cit.*, p. 276; H.J. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, 2, p. 297.

De legerleiding meende aan de taaltoestanden iets te kunnen veranderen door aan de onderofficieren een betere taalkennis op te leggen en zwaardere examens te eisen. De officieren, de elite, bleven buiten schot. Het toelatingsexamen tot de Militaire School bepaalde dat qua talenkennis de kandidaat naast het Frans de keuze had tussen Latijn, Nederlands, Duits of Engels. Maar veel werd niet gevraagd: “*pour la langue flamande, la langue allemande ou la langue anglaise, les candidats doivent savoir expliquer, à livre ouvert, un texte facile et répondre dans la langue sur laquelle ils sont interrogés à des questions faciles*”. Daarenboven stond het Nederlands, qua belangrijkheid op de waardeschaal, onderaan: wiskunde : 20, Frans: 8, Latijn: 6, Duits: 5, Engels: 4, geschiedenis en aardrijkskunde, Nederlands: 3, tekenen: 1¹³.

Het hoeft dus niet te verbazen dat *Het Handelsblad van Antwerpen* reeds op 26 mei 1857 volgende zinnen schreef: “Het soldatenleven, die hedendaagse slavernij, is reeds pijnlijk genoeg om dragen, dan dat het nog niet zwaarder gemaakt worde. De dienst wordt voor de rekrut inderdaad een dubbele slavernij, als hij zijn overheden niet verstaan kan... zulke schikkingen zijn hatelijk en zullen veel bijdragen om de soldatenstand meer en meer impopulair te maken bij ons vrijheidlievend en onafhankelijk Vlaams volk”. Het bestaande Vlaamse anti-militarisme werd uiteraard door deze toestanden nog groter¹⁴. Ondanks het ijveren van enkele jonge Vlaamse officieren als Van de Weghe en Van Acker, die moedig opkwamen voor de Vlaamse rechten¹⁵, veranderde er weinig. Nochtans toonden de grote manoeuvres in de Condroz van 1882 aan dat het hoog tijd was dat de officieren een degelijke kennis van het Nederlands hadden; dat stond te lezen zowel in de Vlaamse als in de Franstalige, in de katholieke of in de liberale pers¹⁶. In het programma voor de Vlaamse Landdag van 1884 werden eentalige divisies geëist en de verplichte kennis van het Frans, het Nederlands én het Duits voor alle officieren¹⁷. Er was iets aan het roeren, maar of er verandering ging komen, was een andere vraag.

III. De eerste timide maatregelen

In 1884 gaf de nieuwe minister van Oorlog, de felle katholiek C. Pontus, wel de indruk iets aan de situatie te willen verhelpen, maar het bleef toch bij lapmiddelen. Hij vroeg de korpsoversten er voor te zorgen dat de Vlaamse en Waalse rekruten hun basisopleiding in aparte groepen in hun moedertaal zouden krijgen, tot zij (in de praktijk: de Vlamingen) aan het leger gewoon geraakt waren. Tegelijkertijd diende in elke eenheid 30 Franstalige

13 *Moniteur Belge*, 13.04.1864, p. 1722; *Journal Militaire Officiel*, 1873, p. 191 e.v.; Koninklijke Militaire School, *Rapports 1864-1866*, nrs. 344 (5.10.1864) en 392 (6.12.1864).

14 F. LEHOUCQ, *Het antimilitarisme in België, 1830-1914*, Antwerpen, 1958.

15 Zie hierover R. BOIJEN, *op.cit.*, p. 31-32.

16 Uitgebreid overzicht in T. COOPMAN, en J. BROECKAERT, *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd*, VIII, p. 224-231, 238-239.

17 L. DE VOS, *Het effectief...*, p. 215.

vrijwilligers gezocht te worden aan wie elementair Nederlands zou geleerd worden om aldus de Fransonkundige Vlamingen te begeleiden. Langs Vlaamse zijde werd die maatregel als “boerenbedrog” afgewimpeld. Het waren volgens hen niet de Franstalige dienstplichtigen die Nederlands dienden te leren.

Pontus hoopte met die maatregel het dogma van ‘het leger is het cement van de natie’ te versterken, om zodoende een splitsing in eentalige eenheden af te wimpelen. Maar ook langs Franstalige zijde was er wrevel. Zo schreef de Brusselse liberale *La Gazette* op 22 augustus 1885 dat het wel nuttig was beide talen te leren, maar dat men ook niet moest overdrijven¹⁸.

In 1887 kwam de kwestie terug in het Parlement bij de bespreking van de wet rond de organisatie van de Militaire School, die op 3 mei 1888 in de Senaat zou gestemd worden. De passies laaiden hoog op rond de discussie in hoeverre toekomstige officieren Nederlands moesten kennen. Een uitbarsting van de Meetinger Coremans, die uitriep dat de Vlaamse beweging in plaats van een ontbindend element, het beste en sterkste deel van de staat uitmaakte, had tot gevolg dat de Waalse linkerzijde in woede de Kamer verliet. De Luikse liberaal Hanssens die in een amendement gevraagd had de overgangperiode met twee jaar te verlengen en de taalkennis slechts te beperken tot een mondelinge ondervraging over dienstzaken, diende in Luik ontslag te nemen als schepen van onderwijs¹⁹. De tijdgenoot Paul Fredericq schreef achteraf dat het gerucht liep dat Frère-Orban bij koning Leopold II de nood van de ‘verdrukte Walen’ was gaan klagen en dat enige pressie vanwege het Hof in de Senaatsdebatten merkbaar werd²⁰.

De mentaliteit in het leger veranderde amper. De overgrote meerderheid van de officieren bleef beweren dat alles opperbest verliep in het voordeel én van de rekrut én van het leger. Maar ook voor een aantal vooraanstaande Vlaamsgezinden diende men niet verder te gaan. De liberale burgemeester van Antwerpen, Jan van Rijswijck, schreef op 1 juni 1898 vertrouwelijk aan een vriend dat hij zich neerlegde bij het Frans als beveltaal omdat er anders Vlaamse en Waalse eenheden zouden ontstaan, hetgeen schadelijk was voor de eenheid van het land²¹. Nochtans bleven een aantal Vlaamse verenigingen, zoals het Vlaams Verbond ijveren voor een verandering en in november 1908 drukte Pieter Daens in de Kamer tegenover minister van Oorlog, generaal Cousebant d’Alkemade uit wat vele Vlaamsgezinden dachten: “Denkt de Minister niet dat overal aan de Vlaamse

18 Deze en andere reacties in T. COOPMAN, en J. BROECKAERT, *op.cit.*, X, p. 57, 60-62.

19 Zie R. BOIJEN, *op.cit.*, p. 37-40; wettekst in *Journal Militaire Officiel*, 1888, p. 209.

20 P. FREDERICQ, *op.cit.*, I, p. 238.

21 J. BEYERS-BELL, “Jan van Rijswijck liberaal flamingant en burgemeester van Antwerpen”, in L. WILS, (ed). *Kopstukken van de Vlaamse beweging*, Kortrijk, 1978, p. 89.

Open Brief van de Frontbeweging aan België
 (1917)

Waarom, gedenkt het Guldenrijnsfront
 (Op 5de Augustus, 1917)

Lieve,

Wij verzoeken u, die, bij het ingaan van den
 wereldoorlog, de Vlaamingen van het Guldenrijnsfront her-
 innend, samen met de wij, de Vlaamische soldaten, het
 Vlaamische leger, het leger dat van den IJzer, om te zeg-
 gen met uij zijden, verstaan wij zijden, om te zeggen dat
 we ons bloed voor ons land, voor Vlaanderen, door dat Gulden-
 rijnsfront missen, om te loopen voor ons land, missen om te
 laten maakt om het vrij te laten, veldman, vrij te laten
 laten

Wij hebben geen verdragen in onze handen
 die ons meer dan ons tegenwoordig. De voor, die ons geden-
 kende, wordt gedenkt. Wij verdragen de verdragen
 die door ons gedenkt, misbruikt misbruikt van beide zijden
 ons 19 jaar lang heeft herbragen. In de naam, de Vlaaming
 gedenkt te wij: op 5de Augustus 1917, wist zij de Vla-
 mingen aan te spreken, bij het behouden, als wilden ge-
 antwoorden, dat we terecht te brengen, veldman, veldman of
 den aanvander van het Vlaamische leger in 1917, zij
 stant hier te wijde om recht en eer te behouden en al het dat
 voor de veldman deldem deldem. Hier in het veldman in
 die eer en dat recht gedenkt worden. Het veldman veldman
 we 19 ter gelegenheid van het Guldenrijnsfront om ons
 recht te wijden.

Van af 1930, began de Guldenrijnsfront van het
 Vlaamische veld. Het veld, de veldman, veldman, diep
 veldman. In België is van de veldman, veldman, veldman
 veldman. Het veldman, dat de veldman: in de veldman
 veldman veldman veldman veldman veldman veldman veldman

• De eerste Open Brief van de Frontbeweging, 11 juli 1917.

jongens in ‘t Vlaams zou moeten gesproken worden? Zo niet, dat de scheiding des legers in Frans leger en Vlaams leger zal nodig zijn”²².

Bij het groeiende oorlogsgevaar werd in 1909 de persoonlijke dienstplicht ingevoerd voor één zoon per gezin en in 1913 ook voor de andere zonen. Niet alleen was de overheidsmaatregel impopulair, hij bracht meteen veel meer Vlaamse jongens in contact met de ergerlijke taaltoestanden. Het lag in de lijn der verwachtingen dat de Vlaamse beweging hiervan gebruik maakte om haar taaleisen inzake het leger opnieuw ter tafel te brengen. Dit leidde naar de gebrekkige taalwet van 1913²³.

Na lange discussies werd de officieren een kleine, elementaire kennis opgelegd en werd een Nederlandstalige onderofficiersschool in het vooruitzicht gesteld. De andere Vlaamse eisen werden afgewezen met als argument de eenheid van het land en het leger. Ondanks de vage beloften die minister van Oorlog de Broqueville aan Van Cauwelaert had gedaan, verwierp hij de Vlaamse eisen om tot eentalige eenheden te komen resoluut: “*Je m’y oppose de toutes mes forces et j’ai même été jusqu’à dire que ce serait un crime contre l’unité nationale que de faire pareille chose*”. Ogenschijnlijk bleef men met lege handen zitten. Er bestond nu eindelijk een wet, weliswaar zeer onvolkomen en veel te ontoereikend, maar zoals Basse het uitdrukte, sloeg deze wet “in de Fransgezinde vesting van het leger de eerste bres”²⁴.

De Eerste Wereldoorlog bracht de taalproblematiek in een stroomversnelling en toonde tegelijkertijd het failliet aan van de door de legerleiding en de overheid gevoerde politiek van tweetaligheid (in één richting). Meer en meer bleek dat de “eenheid van het leger en derhalve de eenheid van het land” een alibi was voor het behoud van verworven privileges. De legerleiding maakte van het oorlogsgebeuren dankbaar gebruik om de taaltoestanden te laten aanmodderen en om zelfs geen begin te maken met de uitvoering van de taalwet van 1913. Eens het front zich stabiliseerde ontplofte de taalbom dan ook.

IV. De Eerste Wereldoorlog

Bij het uitbreken was er nochtans een groot gevoel van enthousiasme en vaderlandslievendheid bij de Vlaamsgezinden. De oproep van Koning Albert “Vlamingen, gedenkt de slag der Gulden sporen” was niet in dovemansoren gevallen. August Borms schreef tijdens die eerste oorlogsdagen: “Vlamingen, doet U gelden op het slagveld en overal, zodat onze regeerders na de oorlog moeten bekennen: het Vlaamse volk is nog steeds een

22 L. COENEN - L. DE VOS, “De taaltoestand in het Belgische leger, 1830-1914”, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1988 (XLVII) nr. 2, p. 102.

23 Over het ontstaan en inhoud van de wet, zie: R. BOIJEN, *op.cit.*, p. 47 e.v.; H. VAN VELTHOVEN, *De Vlaamse kwestie*, p. 300 e.v.

24 M. BASSE, *De Vlaamse Beweging van 1905 tot 1930*, I, Gent, 1933, p. 106-107.

heldenras!”²⁵. Een jaar later waren er gans andere geluiden te horen. Cyriel Verschaeve schreef in zijn dagboek: “Wat gewordt er van België, was rond 3 augustus 1914 mijn eerste kommer, nu is ‘t een andere: wat gewordt er van Vlaanderen”. Het aanvankelijk optimisme van oorlogsvrijwilliger Jeroom Leuridan was reeds ver zoek toen hij in 1916 schreef: “‘T is grievend te zien hoe ons Vlaamse volk verongelijkt wordt”... en frontdokter De Cuyper schreef rond dezelfde tijd in zijn dagboek: “*le gouvernement ne tient aucun compte des Flamands, qui sont majorité à l’armée; et l’antiflamingantisme devient de plus en plus fort*”²⁶.

Alhoewel de legerleiding aanvankelijk wat Vlaamse soldaten tot onderofficier bevorderde - maar in totaal was er in verhouding tot het aantal Vlaamse soldaten in de vuurlinie nog een tekort van 21%²⁷ - deed zij verder niet veel. De klachten van Vlaamse soldaten, van de Vlaamsgezinde ministers Van de Vyvere, Pouillet en Helleputte, evenals die van Van Cauwelaert en Van de Perre, bleven onbeantwoord. Tussenkomen bij de koning leverden alleen mooie woorden op. Wel antwoordde de koning onrechtstreeks: door twee vertrouwensmannen in 1917 op cruciale posten te laten benoemen - generaal Rucquoy als stafchef en generaal De Ceuninck als minister van Oorlog - lag de feitelijke macht in het leger nu in zijn handen. Rucquoy liet onmiddellijk alle studentenverenigingen afschaffen. De Vlaamsgezinden, die elkaar daar ontmoeten, waren bijgevolg verplicht dat clandestien te doen zodat de geheime Frontbeweging ontstond. Wanneer zij protesteerden in hun “Open Brief aan Koning Albert I”, volgde een reeks straffen. De Ceuninck ontketende een ware inquisitie - dixit Ernest Claes - en vele Vlaamsgezinden werden ‘overgeplaatst’ naar de strafkampen. Wanneer de minister dan toch een inspanning leek te doen door de nieuwe benoemde hulponderluitenen te verplichten een taalexamen af te leggen, werd hij door de koning teruggefloten.

Pas in 1918 drong bij de overheid het besef door dat er een ernstig taalprobleem was. Op de ministerraden van 1 februari en 20 maart werd de Vlaamse kwestie eindelijk behandeld. Maar ook nu werden eentalige eenheden afgewezen. Naast de gekende argumenten (eenheid van commando, eenheid van leger, enz.) kwam er nu een nieuw: door dergelijke maatregelen te nemen zou men de activisten en de Duitse politiek

25 Geciteerd in: L. WILS, *Flamenpolitiek en aktivisme*, Leuven 1974, p. 95.

26 M.E. BELPAIRE, *Gestalten in het verleden*, Brugge, 1947, p. 146; D. VANSINA, *Verschaeve getuigt*, Brugge, s.d., p. 286; H.J. DEMOEN, *Jeroom Leuridan. Recht en Trouw*, Zulte, 1963, p. 69 en 74; L. WILS, *Flamenpolitiek*, p. 140; L. DEVLIEGHER - L. SCHEPENS, *Front 14/18*, Tielt, 1968, p. 34.

27 H. KEYMOLEN - L. DE VOS, “Een definitieve afrekening met de 80%-mythe?”, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1989 (XXVIII) nr. 1, p. 34-37; L. DE VOS - L. COENEN, “De taalagatie in het Belgische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog”, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1988 (XLVII) nr. 4, p. 144-145. Beide auteurs berekenden aan de hand van de lijsten van gesneuvelden dat het aantal Vlamingen bij de infanterie varieerde van 61% (1914) tot 71% (1917). Terecht geven ze ook als mede-oorzaak van het Vlaams overwicht in de infanterie hun lagere scolarisatiegraad en vergelijken dit met de oververtegenwoordiging van de zwarte Amerikanen in de gevechtseenheden in Vietnam.

steunen. Tegelijkertijd werd door de koning en door De Ceuninck geargumenteed dat deze ingreep het officierenkorps zou irriteren en dat moest absoluut vermeden worden. Helleputte noteerde dat de vorst zegde dat die hervorming ging “*faire éclater parmi les 5.000 officiers un mécontentement dont je prends pas la responsabilité ... Le corps d’officiers fait une armée. S’il faisait opposition il pourrait renverser la Monarchie*”²⁸.

De starre houding van legerleiding, regering én koning leidde er toe dat de niet-activistische Vlamingen met lege handen stonden en aan de Fronters niets konden bieden. Hierdoor ontstond er niet alleen een kloof tussen de Vlaamsgezinden en de Belgische staat, maar ook tussen de flaminganten onderling. Beide kloven bleken niet meer te dichten en bleven groeien. Zo werd de frontbeweging meer en meer genoyauteerd door ex-activisten, die erin slaagden hun programma te doen primeren. De gevolgen hiervan zijn heden ten dage nog steeds te voelen.

V. De naoorlogse Belgicistische revival

Na de oorlog kreeg in het ganse land, en dus ook in leger, het Belgisch nationalisme opnieuw wind in de zeilen. De tijdens de oorlog aan de Vlamingen gemaakte vage beloften om aan de taaltoestanden iets te veranderen leken opnieuw te zijn vergeten. Zowel de troonrede van de Koning Albert in de Kamer op 22 november 1918 als de regeringsverklaring van 28 november bleven zeer vaag. Ook bleef het een open vraag wat met ‘gelijkheid tussen Vlamingen en Walen’ bedoeld werd. Voor de Vlaamsgezinden was het duidelijk : gelijkheid tussen Vlaanderen en Wallonië, m.a.w. eenzelfde eentaligheid in beide landstreken. De kreet ‘In Vlaanderen Vlaams’ zou langzaam veranderen in ‘Vlaanderen Vlaams’. De francofone kringen (en ook de koning) zagen het wel wat anders : gelijkheid tussen Frans- en Nederlandstaligen in Vlaanderen. Dit impliceerde de suprematie van het Frans in België. Daarenboven had de oorlog de Franstaligen, zeker wat de legereisen betrof, nieuwe argumenten bezorgd : de Vlamingen waren niet te vertrouwen, cfr. het activisme en de Frontbeweging. De geschriften van een rabiata anti-Vlaamsgezinde als Wullus-Rudiger zouden nog meer olie op het vuur gooien²⁹. Maar ook in het Vlaamsgezinde kamp bestond nog steeds geen eensgezindheid over de eentalige eenheden. Bij sommigen leefde de idee dat het splitsen van het leger in eentalige eenheden, de splitsing van België tot gevolg kon hebben. Frans Van Cauwelaert zou het ervaren wanneer hij trachtte het Vlaams minimumprogramma te doen aanvaarden.

²⁸ R. BOIJEN, *op.cit.*, p. 74-115.

²⁹ RUDIGER, *Un livre noir de la trahison activiste*, Brussel, 1920; Id., *Flamenpolitik. Suprême espoir allemand de domination en Belgique*, Brussel, 1921.

De bisschop van Luik-Limburg, Mgr. Rutten had begin februari 1919 zijn enthousiaste steun gegeven aan de oprichting van een Katholieke Vlaamse Bond in Limburg. Hij liet zich daarbij scherp uit over diegenen die in Vlaanderen “het Vlaams onderdrukten”. Hij aanvaardde het Vlaams minimumprogramma, maar maakte wel voorbehoud voor de legerbepaling. De splitsing in eentalige eenheden mocht slechts dan nagestreefd worden, indien alle andere middelen om de Vlamingen in het leger gelijke rechten te geven uitgeput waren. Dit voorbehoud bleef een tijdlang een argument in handen van diegenen die alle veranderingen afwezen³⁰. Nochtans kwam Mgr. Rutten enkele maanden later op dat voorbehoud terug. De Vlamingen, betoogde hij, vragen alleen maar dat hun zonen zich in het leger thuis voelen en officieren vinden die hen verstaan en begrijpen en niet als minderwaardigen beschouwen “al moeten er, zoals dat in Zwitserland het geval is, afzonderlijke eenheden worden gevormd. Ik vraag mij af, welk dreigend of revolutionair karakter die eis kan hebben, en het doet mij verwonderd staan, juist gezegd: het wekt mijne verontwaardiging dat er, na zoveel jaren van vertogen en klachten der Vlamingen, nog zo weinig is gedaan om hun een rechtmatige voldoening te schenken”³¹.

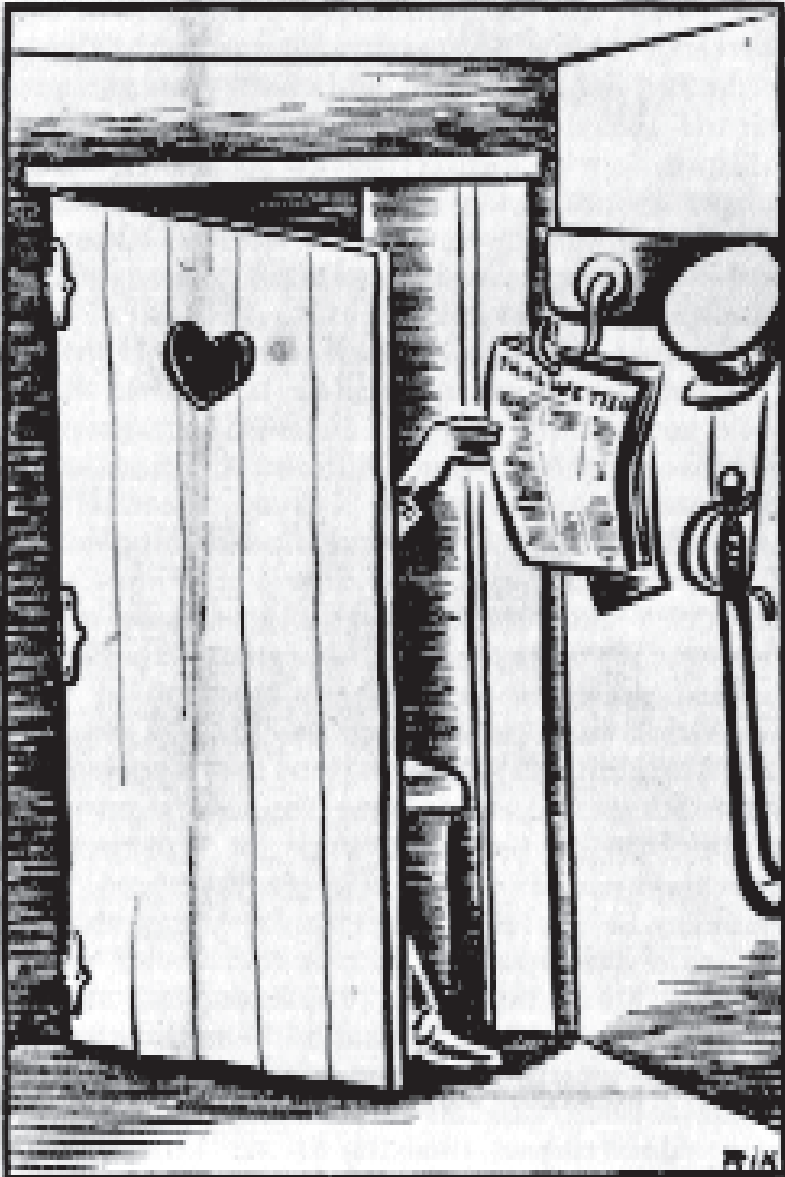
Feller Vlaamsgezind verzet tegen het Vlaams minimumprogramma omwille van de legerbepaling kwam er van August Vermeylen. Hij schreef op 19 juni 1919 aan Van Cauwelaert dat de taaltoestand in het leger onhoudbaar was, maar hij kon de eis naar eentalige eenheden niet onderschrijven want “dan gaan we in korten tijd willens of niet ... regelrecht naar het naast elkaar bestaan van een Vlaams en Waals leger en niets ware beter geschikt om het beeld van een werkelijke scheuring van België in twee nationaliteiten aan alle geesten op te dringen. In dat opzicht schijnt me de splitsing nog gevaarlijker dan op het gebied van bestuur”³².

De overheid bleef werken in de richting van taalexamen en niet van gescheiden eenheden. In 1922 legde minister van Landsverdediging Devèze zijn ambitieus plan ter hervorming van de landsverdediging aan het parlement voor. Wat de taaltoestanden betrof, herkauwde hij de wet van 1913 met een versterking van de taalexamen. Daarnaast aanvaardde hij wel een vorm van gewestelijke rekrutering. Dit was door de Vlaamsgezinden gepropageerd als alternatief voor de eentalige eenheden. Het zou een tussenoplossing moeten worden : indien de dienstplichtigen uit eenzelfde streek in hun omgeving gekazerneerd werden, en indien aanvaard werd dat de streektaal ook de

30 E. GERARD, “Strijd om het Vlaams minimumprogramma in 1919. Mgr. Rutten en de katholieken van Limburg. De katholieke Vlaamse Bond”, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1981 (XL) nr. 2, kol. 97-116.

31 *Rede van Z.D.H. Mgr Rutten, bisschop van Luik, tot de Geestelijkheid van zijn Bisdom*, Brussel, 1919. De toespraak was ook in het Frans gepubliceerd, omdat volgens Rutten “*Le discours ... n’ayant pas été résumé exactement dans la presse, j’estime utile de le faire imprimer*”.

32 Brief in AMVC (Archief en Museum van het Vlaamse Cultuurleven), *Papieren Van Cauwelaert*. Uitvoerige bespreking in E. GERARD, “August Vermeylen en het Vlaams Verbond, 1918-1919”, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1980 (XXXIX) nr. 3, kol. 137-146.

Het nut der taalwatten

- Een spotprent van Rik Van den Berg uit *De Vlaamse Oud-Strijder*, 1938.

opleidingstaal zou worden, dan kwamen er logischerwijze eentalige eenheden. Devèze had dit echter gecounterd door te bepalen dat alle eenheden gemengd Vlaams-Waals moesten blijven. Dat eentalige eenheden echter geen bezwaar vormden voor de efficiëntie had stafchef Maglinse reeds betoogd. Het enige probleem voor hem was dat men moest overgaan tot het vormen van grote taaleenheden, zelfs divisies, wat hij vanuit het politieke standpunt van de nationale eenheid veel te gevaarlijk vond³³.

Devèze die uitdrukkelijk gemengde eenheden bleef eisen kreeg luid applaus in militaire kringen. Forthomme, zijn opvolger in 1923, werd integendeel door diezelfde kringen uitgespuwd. Hij had een experiment aangedurfd door in de 4e Legerdivisie vanaf 1 januari 1924 de Vlaamse en Franstalige soldaten te scheiden. Dit experiment mislukte, door een gebrek aan voorbereiding ging het al evenzeer aan de echte Vlaamse eisen voorbij. Het werd later in ieder geval steeds opnieuw te berde gebracht om te demonstreren dat het met eentalige groepen al evenmin wilde lukken; dat was vermoedelijk ook een van de redenen waarom het experiment toch was doorgegaan. Onafgezien daarvan bleef de tegenkanting wellicht onoverkomelijk. Op 21 december 1923 schreef Eerste Minister Theunis aan koning Albert dat hij in een onderhoud met Forthomme had gesproken over “*l’opinion nette et définitive du Roi sur la question des compagnies flamandes. Je lui ai dit que dans l’esprit de Votre Majesté cette concession serait le germe de la division de l’armée d’abord et du pays ensuite*”³⁴.

VI. De opstelling van de Waalse beweging

Het probleem van de samenhang van het leger, van gewestelijke rekrutering en van eentalige eenheden verscheurde ook de wallingantische beweging. De *Assemblée Wallonne*, na de benoeming van Destrée tot minister geleid door Remouchamps, voer een sterkere unitaristische koers met de bedoeling de Franstalige minderheden in Vlaanderen te beschermen. Het legerprobleem entte zich evenwel als een slijtzwam op deze politieke koers. Enerzijds weigerde de *Assemblée* eentalige eenheden te aanvaarden, anderzijds verafschuwde ze de taalexamens als de pest. De *Assemblée* bleef in feite maar één zaak propageren : de tweetaligheid in één richting. Rond de Luikse liberaal Emile Jennissen vormde zich een sterke scheurgroep die zich zelf de naam *Ligue d’Action Wallonne* meegaf. Deze liga gaf stilaan de Franstalige minderheden in Vlaanderen op om de integriteit van Wallonië te vrijwaren. Om van de taalexamens af te geraken, was er maar één oplossing: het aanvaarden van de eentalige eenheden.

33 R. BOIJEN, *op.cit.*, p. 165-166.

34 Brief in Archief Koninklijk Paleis, *Kabinet regering Koning Albert*, 120; experiment Forthomme: R. BOIJEN, “De strijd om eentalige eenheden in het leger. Het experiment Forthomme (1923/1924)”, in *Handelingen van het 1e Congres van de Federatie van Nederlandstalige verenigingen*, Mechelen, 1990, p. 411-418.

VII. De taalwetten van 1928 en 1938

In de eerste vijf jaar na de wapenstilstand van 1918 namen unitaristen, overheid, Vlaamsgezinden en wallinganten standpunten in die de komende 20 jaar amper veranderden. Dat bleek al snel bij de bespreking van wat in 1928 de wet op het taalgebruik in het leger zou worden. Van Belgicistische kant werd opnieuw geargumenteed dat alleen taalexamens iets konden veranderen en dat eentalige eenheden de ondergang van leger en land zouden meebrengen. De taalexamens waren ook een doorn in het oog van de *Ligue d'Action Wallonne* die Wallonië opriep “à la défense commune, à l'heure la plus grave de son existence, et réserve tous ses droits au cas où le pacte de 1830 serait à nouveau violé”³⁵. Zoals de Vlaamsgezinden vroegen zij eentalige eenheden om Wallonië van de verplichte tweetaligheid te verlossen. Aan Vlaamsgezinde zijde ging men verder en eiste men de afschaffing van de verplichting voor officieren om onder elkaar Frans te spreken. Eerste Minister Jaspas bevestigde dit voorstel in dergelijke mate, dat hij de tussenkomst van koning Albert vroeg: “Il importerait d'obtenir de Pouillet, Van Cauwelaert (surtout) et Van de Vyvere qu'ils renoncent expressément à soulever au Parlement la question de l'emploi des langues dans les rapports internes à l'armée entre les autorités militaires. C'est ici que l'autorité du Roi devrait agir vis-à-vis d'eux”³⁶.

Na lange, uitzichtloze en nutteloze debatten in de Kamer kwam de taalwet van 7 november 1928 er toch³⁷. Alhoewel de wet ontoereikend was en zwalpte tussen tweetaligheid en eentaligheid, werden de eentalige compagnies (die tot bataljons samengesmolten konden worden) toch aanvaard. Daarenboven vielen de bevelen aan de soldaten onder de ‘volledige opleiding’ die in de taal van de soldaat moest gebeuren. Hierdoor werd het principe van eenheid van bevel aan het wankelen gebracht.

In de loop der volgende jaren werd stilaan duidelijk dat het systeem van gemengde eenheden, die door allerlei kunstgrepen maximaal ingericht werden, niet vol te houden viel. De taalkeuze van de dienstplichtigen toonde jaarlijks meer en meer aan dat er geen reden meer was om in Vlaanderen gemengde eenheden in stand te houden: nog geen 8% had in 1930 voor het Frans gekozen en dat getal daalde steeds verder. Over het ganse land kozen gemiddeld een kleine 23.000 militairen voor het Nederlands en een 17.000 voor het Frans³⁸.

35 PV van de zitting van het *Comité d'Action Wallonne* van 5 juni 1928 (Luik, *Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon*, papieren *Ligue d'Action Wallonne*).

36 Brief in Archief Koninklijk Paleis, *Papieren Wodon*, 1-9.

37 Over ontstaan en bespreking van deze wet, zie: R. BOIJEN, *op.cit.*, p. 182-211; L. WILS, “Bormsverkiezing en compromis des Belges. Het aandeel van de regerings- en oppositiepartijen in de taalwetgeving tussen beide wereldoorlogen”, in *Belgisch Tijdschrift voor Hedendaagse Geschiedenis*, 1973 (IV), p. 265-330.

38 Voor cijfers en bespreking, zie: R. BOIJEN, *op.cit.*, p. 227-232.

De taalwet voor het leger van 30 juli 1938 voorzag eindelijk in grote eentalige eenheden en splitste tevens het militaire onderwijs. Belangrijk voor de toekomst was het invoeren van het principe dat elke afdeling van de Militaire School slechts zoveel kandidaten mocht toelaten als voor de eentalige en gemengde eenheden nodig was. Van Cauwelaert had voldoende geargumenteed dat wanneer het leger zijn argwaan tegenover de Vlamingen liet varen, hun anti-militarisme zou tanen en zij voor een officierenopleiding zouden kiezen. De wet kwam er pas na een lange lijdensweg (het ontwerp was al in december 1936 neergelegd!)³⁹.

VIII. Epiloog

Zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog, werd ook gedurende de Tweede gebruik gemaakt van de omstandigheden om de taalwetten met mondjesmaat toe te passen. Begin 1940 schreef de Amerikaanse Militaire Attaché dat de Generale Staf de problemen rond de taalkwestie overwon “*by tactfully and discreetly ignoring certain provisions of law*”⁴⁰. Tijdens de oorlog wees minister A. de Vleeschauwer er in Londen bij zijn collega Gutt herhaaldelijk op dat Vlaamse kandidaten voor de officierschool te gemakkelijk afgevoerd werden en Nederlandsonkundigen werden aangeduid⁴¹. Kort na de bevrijding, op 8 december 1944, ging Gaston Eyskens bij de liberale minister van Landsverdediging, Fernand Demets, aandringen op de aanwerving van Vlaamse officieren en protesteren tegen grove overtredingen van de taalwet. Demets deed de zaak af als onbelangrijk: “Het maakte volgens hem geen verschil uit in welke taal een soldaat bevolen werd. Het was voldoende, zei hij, dat bij de bevelvoering keelgeluiden werden uitgestoten!”⁴².

Na de Tweede Wereldoorlog werden zoals in 1918 de Vlaamse collaboratie en in het bijzonder de activiteit van de Luitenant De Winde-kring gebruikt om opnieuw de onbetrouwbaarheid van de Vlamingen te bewijzen⁴³. In 1948 publiceerde de 75e Promotie Artillerie-Genie de brochure *Rouge et Pampousante. Histoire de la 75me Promotion Artillerie-Génie*. De teneur was duidelijk: de oorlog plaatste opnieuw de “*collusion germano-flamingante au grand jour*”. Eentalige eenheden hadden het leger vernietigd en toch bleven ze bestaan. Zo het leger en bijgevolg de Belgische natie wilden overleven, moest het Frans terug in ere hersteld worden, want deze taal “*est la langue DIRECTRICE de la Nation ... le commandement de notre armée étant organe directeur au premier chef, le français doit être la langue du commandement. Donc des officiers, donc de l'Ecole Militaire*”.

³⁹ *Idem*, p. 249-290.

⁴⁰ J.E. HELMREICH, “An American perception of Belgian military preparedness, 1937-1940”, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1984 (XXV) nr. 5, p. 425.

⁴¹ SOMA, *Papieren De Vleeschauwer*, p. 741-742.

⁴² G. EYSKENS, *De Memoires*, Tielt, 1994, p. 132.

⁴³ De Luitenant De Winde-kring ontstond in Duitsland onder Vlaamse officieren in krijgsgevangenschap.

Leger en natie

Zo ver kwam het echter niet meer. Zoals Van Cauwelaert in 1936-1938 voorspeld had, kwamen meer en meer Vlamingen naar de Militaire School, zodat het vereiste quotum niet alleen bereikt maar ook overschreden werd. Toch heeft het leger haar gepretendeerde rol van ‘smeltkroes’ niet vervuld. Kon men in de 19e eeuw nog spreken van onbegrip tegenover de Vlaamse eisen, dan was er na de Eerste Wereldoorlog veeleer onwil mee gemoeid. Te lang heeft de overheid het “*bilinguisme à sens unique*” door allerlei kunstgrepen en verdragingsmanoeuvres in stand gehouden, niet zozeer ten dienste van de eenheid van het leger of het land, maar om verworven posities en privileges te vrijwaren.

* RICHARD BOIJEN (Sint-Truiden, 1948), Dr. in de Letteren en Wijsbegeerte - afd. Geschiedenis (KULeuven), is werkzaam op het Koninklijk Museum van het Leger te Brussel als hoofd van het Documentatiecentrum.